

ATATÜRK, CUMHURİYET VE MİLLETLEŞME

ORHAN UĞURLUOĞLU*

1. GİRİŞ

İnsanların toplumsal yaşama geçmesiyle birlikte toplumun şekli, yönetimi gibi alanlardaki sorunlara da çözüm aranması ihtiyacı ortaya çıkmış ve bunlar hep tartışılır olarak süregelmiştir. Cumhuriyet, millet ve demokrasi olguları, bu alandaki gelişmelerin sonunda ortaya çıkmışlardır.

Millet adı verilen topluluklar, bir taslak olarak, tarih sahnesinde önceden beri bulunmaktadır. Ancak, bir topluluk; özgün özelliğinin, bireyselliğinin bilincine vardıkça, bu taslak da giderek içerik ve anlam kazanmıştır. Aynı dili konuşan, geçmişte birlikte yaşamış olan, ortak bir kültürü bulunan, gelecekte de birlikte yaşamak amacıyla ve bilincinde olan insan topluluğu anlamında milletler, ilk olarak Avrupa'da, Ortaçağı kapayıp Hristiyan ümmetini dağıtan Rönesans döneminde görülmeye başlamışlardır.

Ortaçağı kapatan ve Yeniçağı başlatan bir dönem olan Rönesans'ın günümüzdeki devlet anlayışlarının başlangıcı olarak kabul edilmesi gerekir. Millî devlet görüşünün ilk temsilcisi olan Macchiavelli'ye göre; devlet, gücünü bir millettten almalı, kilise ve ümmet otoritesinin etkisinde kalmamalıdır. Hukuk dinden değil, devletin özünden türetilmelidir. Çünkü, devlet doğal bir kurumdur, bu dünya için kurulmuştur, öbür dünya ile ilgisi yoktur.

Fransız İhtilâli, hem kendisinin önemli dönüşümler içermesi ve hem de kendinden sonraki hızlı dönüşümlere kaynaklık etmiş olması bakımından milletleşme alanında çok büyük bir öneme sahiptir. Buna da bağlı olarak ondokuzuncu yüzyıl, Avrupa için milliyetçilik yüzyılı olmuştur. Bu dönem, Osmanlıdaki milliyetçilik hareketleri ve Türkiye Cumhuriyetine geçiş açısından da önem taşımaktadır.

2. AVRUPA'DA CUMHURİYET DÜŞÜNCESİ VE MİLLETLEŞME SÜRECİ

Avrupa'da 18.yy'ın sonlarına doğru, ilerleyen teknolojik gelişmeler yanında, siyasî, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda da bir dizi önemli geliş-

* Hava Pilot Kurmay Albay.

meler olmuştur. Teknolojik gelişme, geleneksel tarım toplumlarını sanayi toplumları yönünde dönüşüme uğraturken, yeni düşünce akımları da bilimi ve aklı odağına alarak, yönetim alanında yeni modeller ortaya koymuştur.

Krallık diye adlandırılan tek adam yönetimi, ortaya çıkan yeni sanayi toplumunun yönetim modeli olamazdı. Krallık yönetimi, egemenliğin kaynağı olarak tanrıyı alıyor, kutsal olduğunu iddia ederek, millî irade denen kavrama kendi yönetim anlayışında yer tanııyordu.¹

Halkın yönetime katılımının ve yönetimi etkilemesinin mümkün olmadığı, tek adama dayalı, egemenliğin şahsiliği diye adlandırılan yönetim anlayışı, özellikle 1789 yılında meydana gelen Fransız İhûlâli sonucu büyük bir sarsıntıya uğramıştır.

Avrupa'da ortaya çıkan sanayi toplumu, kendine yeni bir yönetim modeli aramıştır. Bu yeni yönetim modelinde, egemenliğin kaynağı milletin kendisinde olacağı için, yönetimin ve toplumun lâikleşmesi süreci kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Egemenliğin tek adama dayalı olmaktan çıkması, lâik bir nitelik kazanması ve toplum yönetiminde millî irade anlayışının odak haline gelmesi cumhuriyetçilik olarak adlandırılmaktadır.

Bu konuda ünlü düşünür Joseph Sieyes şöyle demektedir; "Millet her şeyden önce vardır, her şeyin temelidir. Milletin iradesi her zaman yasaldir, meşrudur, zaten yasanın kendisidir. Milletin iradesinin üstünde yalnızca doğal hukuk vardır. Bunun dışında milletin iradesini sınırlayan hiçbir şey yoktur."²

Ünlü düşünür J.J.Rousseau'nun tanımladığı akılcı ve bilimsel düşüncenin ürünü "milletin tüzel kişiliği" şu esaslara dayanmaktaydı:

- a. 1789'dan sonra meydana çıkan millet iradesi ve millî irade,
- b. Egemenliğin doğrudan doğruya kullanılmasının güçlüğü dolayısıyla seçim yolunun kullanılması,
- c. Devletin siyasî gücünü yönetmek için gerekli güç ve egemenliğin sahibi millet tarafından düzenlenen anayasa ilkesi,
- d. Bu gücü harekete geçiren seçilmiş yöneticiler,
- e. Yöneticilerin daimi değişme özelliği,

¹ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul, Beta Yayınları, 1981.

² *Ag.e.*, s.222-224.

f. Bu değişikliğin, mutdaka egemenliğin sahibi millet tarafından yapılması.³

Avrupa'da meydana gelen bu gelişmelerde dikkati çeken önemli nokta, yönetimin lâikleşmesi diye adlandırılan cumhuriyetçilik ile milletteşme sürecinin birbirine paralel şekilde gelişmiş olmalarıdır. Milletteşme sürecinde milleti tanımlarken iki farklı yaklaşım göze çarpmaktadır. Milletteşmeyi daha geniş bir zaman diliminde ve doğal akışı içerisinde gerçekleştirmiş olan İngiltere ve Fransa'da milleti tanımlarken dikkate alınan temel öğeler kültür, tarih ve dil iken, bu süreci dar bir zaman diliminde yaşayan Almanya'da ise dikkate alınan ağırlıklı öge etnik boyut olmuştur. Millî sınırlar içinde yaşayan insanları, vatandaşlık bağı ile kucaklayan İngiliz ve Fransız milliyetçiliği, kültürel ya da demokratik milliyetçilik olarak da adlandırılmaktadır.

Avrupa'da cumhuriyetçilik ve milliyetçilik düşüncesi ilk ciddi sonucunu yukarıda belirtildiği gibi Fransa'da, 1789 Fransız İhtilâli ile ortaya koymuştur. Fransız İhtilâli'nin en önemli ilkesi olan milliyetçilik ve millî devlet düşüncesi, Avrupa'nın krallıklara dayalı yönetimlerini ürküten bir gelişme süreci idi. 1789-1815 yılları arasında Avrupa'da yaşanan ve Koalisyon Savaşları diye adlandırılan bir dizi savaş, bu sürecin ne kadar zor ve kanlı yaşandığını göstermektedir.⁴

Millî devlet modeli, imparatorluklar bir başka ifadeyle çok milletli siyasi birimler için tehlikeli ve kaçınılması gereken bir gelişmeydi. Krallık ve imparatorlukların, millî devlet modeline karşı direnci ve mücadelesi Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz devam etmiştir. Bu direnç ve mücadele, millî devlet modelinin dünyada ve Avrupa'da yaygınlık kazanmasına engel olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda, Çarlık Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte, millî devlet modeli, dünyada yaygın bir model haline gelmeye başlamıştır. Krallık ve imparatorluklar bir yandan milliyetçilik düşüncesine karşı gerektiğinde silahlı mücadele yürütürken, öte yandan kendi sınırları içerisinde bir dizi siyasi reform yapmak gereğini de duymuşlardır.

Sınırlı yetkilere sahip parlamentoların açılmasına izin verilmesi, böylece meşrutî yönetim diye adlandırılan bir siyasi modele doğru evrimleşmeleri, kralın yetkilerinin yasa ile sınırlandırılması yapılan siyasi reformlara örnek

³ M.Hikmet Altuğ, *Atatürk'ün Çağrısı*, İstanbul 1990, s.109.

⁴ E.J.Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, (ikinci basım) İstanbul, Ayrıntı Yayınları 1995.

olarak gösterilebilir. Fakat, bütün bu reformlara karşın krallık ve imparatorluklar, millî devlet düşüncesi karşısında ayakta kalamamışlardır.⁵

3. CUMHURİYET VE MİLLET DÜŞÜNCESİNİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA YANSIMASI VE ORTAYA ÇIKARDIĞI SONUÇLAR

Avrupa'da esen cumhuriyetçilik ve millî devlet rüzgarları kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkiledi. Bunun sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli yapısı sarsıntıya uğruyordu. Osmanlı İmparatorluğu "millet" esasına dayalı bir toplumsal organizasyona sahipti. Ancak buradaki "millet" kavramı lâik veya etnik temele dayalı değildi. Farklı dinlerin ve cemaatlerin biraradalığına, Osmanlı milleti denmekteydi. Osmanlılık, burada bir üst kimlik konumundaydı. Sırp milliyetçiliği ve ardından başlayan Rum milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun millet yapısını dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Bu tehlikenin önüne geçmek ve Osmanlı üst-kimliğini korumak amacıyla 1839 yılında Tanzimat, 1856 yılında ise Islahat Fermanları ilan edildi. Her iki fermanla; Osmanlı devleti ile uyrukları arasındaki ilişkinin yasalar çerçevesinde olacağı ve devletin sınırları içerisinde yaşayan uyrukların eşit olduğu ilan edilmişti.⁶

Dönemin önde gelen aydınlarından Namık Kemal ve arkadaşları, Osmanlı kimliğinin geliştirilmesini ve daha bilinçli bir şekilde öne çıkarılmasını savunuyorlardı. Yine o dönemin aydınları; bir parlamentonun açılması ve anayasanın ilan edilmesini, milliyetçilikten kaynaklanan sorunlara çare olarak görmüşlerdir. Aslında Rum milliyetçiliğinin 1830 yılında bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulmasıyla sonuçlanması, bu yöndeki çabaların başarısına dair kuşkular uyandırmıştı. Bu duruma rağmen, Sırp, Bulgar ve daha geç ortaya çıkan Ermeni milliyetçiliğine karşı, parlamentonun açılması ve anayasanın ilanı konusundaki çaba ve arayışlar devam etmiştir.

Bu çabaların bir sonucu olarak 1876 yılında parlamento açıldı ve anayasa ilan edildi (Birinci Meşrutiyet). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ve bu savaşın sonunda imzalanan Berlin Andlaşması'nın koşulları, Sırp ve Bulgar milliyetçiliğini de başarıya götürüyordu. Osmanlı devletinin Balkanlardaki varlığının tehlikeye girmesi, Müslüman olmayan uyrukların devletten ayrılmak yönündeki ısrarlı çabaları, Osmanlı devleti açısından yeni bir kimlik arayışını gündeme getirmiştir.

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batu Yayınları, İstanbul (Baskı Tarihi Yok).

⁶ *A.g.e.*, s.207.

İkinci Abdülhamid ve dönemin aydınları tarafından düşünülen çözüm, Müslüman uyrukları ümmet ortak paydası etrafında toplamaktı. İslamcılık diye adlandırılan bu yeni kimlik akımı ve arayışı, ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar ısrarlı bir şekilde devam etti. Yirminci yüzyılın başlarında Arap milliyetçiliğinin başladığına dair işaretlerin ortaya çıkması, İslamcılık diye adlandırılan, ümmet esasına dayalı kimliğin de başarılı olamayacağı inancını doğurdu. İkinci Abdülhamid tarafından 1876 yılında açılan fakat bir yıl sonra kapatılan parlamento, 1908 yılında tekrar açılarak İkinci Meşrutiyet ilan edildi.

Balkan Savaşı ve Arap milliyetçiliğinin giderek ilerlemesi, "Genç Kalemler" dergisi etrafında toplanan bir grup aydın tarafından Türk kimliğini gündeme getirdi. Ömer Seyfettin ve arkadaşları için çare milliyetçilik çağında Türk kimliğinin geliştirilmesiydi. Türk kimliğini geliştirmek amacıyla kurulan Türk Ocakları, dikkatleri Anadolu'ya çekmeye başlamıştı.⁷ Bu dönemin dikkate değer aydınlarından birisi de Ziya Gökalp olmuştur. Ziya Gökalp, Türk Yurdu Dergisi'nde "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" makalesini yayınlayarak, Türk kimliğini sistemleştirmeye girişmiştir. Bu dergi, Osmanlı devleti tarihinde ilk defa olarak, açık bir şekilde Türk unsuruna hitap etmiştir.⁸

Türk Yurdu Dergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli yapısından kaynaklanan nedenlerden ötürü Türklerin ve Türk kimliğinin ihmal edildiğine inanıyordu. Dergi bu amaçla; Türklerin milli bilince bir an evvel ulaşmaları için sade bir Türkçe ile milli şiirleri, hikayeleri, Türk milletleri ve ülkeleri hakkında bilgileri, bu konuda seyahatnameleri, Türkoloji ile ilgili haberleri, dilde sadeleşme ile ilgili tartışmaları, iktisadi konuları, Türklerin karşı karşıya buldukları sorunları ortaya koymaya çalışmıştır.⁹

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sonuçlanırken, Türk kimliğini geliştirmeye yönelik yukarıda belirtilen çabalar ise çağdaş, lâik ve milli temelde bir milletleşme sürecinin başlamasına öncülük etmiş, bu konuda gerekli olan kültürel ve entelektüel tabanın oluşmasına yardımcı olmuştur.

⁷ Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara, İmge Yayınevi, 1995, s.230.

⁸ A.g.e., s.230.

⁹ A.g.e., s.23.

4. ÜMMET ANLAYIŞINDAN MİLLET ANLAYIŞINA GEÇİŞ VE ATATÜRK

a. Millî Egemenlik İlkesi ve TBMM'nin Kurulmasına Kadar Gelişen Olaylar:

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan tablo, yeni bir Türk devleti kurmak kadar, bu devleti çağdaş bir millet anlayışı doğrultusunda oluşturmayı zorunlu kılmıştır.

Atatürk bu konuda mücadeleye başlarken, kendisinden önce özede şu çabalara girişilmiştir:

1. Devlete bağlı, çeşitli milletlerden bir Osmanlı milleti yaratmak (Osmanlılık),
2. Ümmet ortak paydasında bir İslam toplumu yaratmak (İslamcılık).

Bu yöndeki çabalar ve denemeler yukarıda belirtildiği gibi başarısızlığa mahkum olmuştur.¹⁰

Atatürk yeni bir devlet kurma düşüncesinden hareket ederken, geçmişte olan bağılıktan kurtularak yeni bir düzen kurmak istemiştir. O, eski düşüncelere bağlı olanların çağdaş bir devlet kuramayacaklarını düşünerek; Osmanlı devletini yönetenlerin kişisel saltanat düşüncesinden hareket ettiklerini, toplumu değil kendi çıkarlarını düşündüklerini ve bu sebeple de modern bir devlet düzeninin kurulamadığını açıklamıştır.

Atatürk, "Yurttaşlık Bilgileri" adlı kitapta; "... sahip olduğu güç ve yetkinin Tanrı'dan geldiğine inanan ve yalnız ona karşı öbür dünyada hesap verebileceklerini varsayan ve devleti, ülkeyi kendisine bırakılmış bir miras olarak kabul eden bir hükümdar, kendisini her türlü bağ ve sınırlamanın dışında tutar. Böyle bir yönetimde milletin benliği, özgürlüğü söz konusu bile olamaz. Bu nedenle yetkileri sınırlandırılmış bile olsa, hükümdarlık yönetim biçimi demokrasiye, millî egemenlik ilkesine uygun değildir ..." demektedir.¹¹

Atatürk'e göre halk devletten ayrı olmamalıdır. Osmanlı devletinde ise halk ile devlet birbirinden ayrı idi. Çünkü yönetim kişiseldi. Bunun için de

¹⁰ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, İstanbul, Remzi Yayınevi (üçüncü basım) 1995, s.31-32.

¹¹ *Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri*, (Basıma Haz. Nuran Tezcan), İstanbul 1997.

devlet millet ile birlikte bir bütünlük oluşturmuyordu. Yeni devleti kurarken izlenecek ilk yol; devleti yabancıların egemenliğinden kurtarmak ve kişisel saltanata son vererek halk devleti kurmaktır. O, aynı zamanda egemenliğin de kayıtsız şartsız millete verilmesini istemiştir.¹²

Bu amaçla; "Cumhuriyette son söz, millet tarafından seçilmiş meclistedir. Millet adına her türlü yasaları o yapar ..." demektedir.¹³

Atatürk, bu düşüncelerine ilaveten, "Bir millet meydana geldikten sonra, kişilerin devlet haysunda, ekonomik ve fikrîsel hayatta ortak çalışması sayesinde meydana gelen millî kültürde şüphesiz milletin her ferдинin çalışma payı, katkısı, hakkı vardır. Buna göre 'aynı kültüre sahip olan insanlardan oluşan topluma millet denir' dersek, milletin en kısa tanımını yapmış oluruz" diyordu.¹⁴

Atatürk'ün kuracağı yeni çadaş millî devlette, kişinin devlet nezdindeki konumunu yurttaş ve vatandaş kavramı belirleyecekti. Oysa, Osmanlı devlet yönetiminde, kişi her yönüyle padişaha bağlı bir tebaa durumundaydı. Osmanlı devletinde millet düşüncesinin çeşitli nedenlerle ihmal edilmiş olması, tebaa anlayışından millet anlayışına geçişi zorlaştırmıştır.

Atatürk, Osmanlı devletinde millet düşüncesinin ihmal edilmesinin olumsuz etkilerini şu şekilde açıklıyordu:

"Biz milliyet fikirlerini uygulamada çok gecikmiş ve çok ilgisizlik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle karşılamaya çalışmalıyız. Bilirsinizki, milliyet teorisini, millet idealini yok etmeye çalışan teorilerin dünya üzerinde uygulanması mümkün olamamıştır. Çünkü tarih, olaylar ve gözlemler, her zaman insanlar ve milletler arasında, milliyetin daima egemen olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki büyük çapta fiili tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı görülmektedir.

Özellikle bizim milletimiz, milliyetini ihmal edişinin çok acı cezalarını çekmiştir. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak ilk önce bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti; hissî, fikrî ve fiili olarak bü-

¹² Metin Heper, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, s.224.

¹³ Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s.38.

¹⁴ Atatürkçülük (Birinci Kitap), T.C.Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1984, s.47.

tün davranış ve hareketlerimizle gösterelim; bilelim ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin avidir."¹⁵

Türk toplumunu gerçek bir millet yapacak gelişmeyi Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla başlatmıştır. 1922 Kasımının sonunda Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmada Atatürk şöyle diyordu:

"Açık söyleyeyim ki, biz üç buçuk yıl öncesine değin cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi yönetiyorlardı. ... Üçbuçuk yıldır millet olarak yaşıyoruz. Bunun elle tutulur, gözle görülür tanığı yönetimimizin biçimidir ki bunu yasalar Büyük Millet Meclisi Hükümeti diye adlandırmıştır."

Burada Atatürk'ün "üçbuçuk yıl önce" dediği Osmanlı devletine son veren millî hareketi başlatacak olan Samsun'a çıkıştır. O tarihe kadar Türk toplumu imparatorluk ve ümmet kavramı içinde yer almıştır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'na başlarken, aynı zamanda halka millî bilincinin kazandırılması için de mücadele veriyordu. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelişinden itibaren millî egemenliğe dayalı ve kayıtsız şartsız bağımsız bir devlet kurmak istediğini açıkladı. Kurtuluş Savaşı işte bu sonuca ulaşmak için gerçekleştirilmiştir. 22 Haziran 1919'da yayınlanan Amasya Genelgesi'nde, "Milletin bağımsızlığının yine milletün azim ve kararıyla sağlanacağı" ilan edilmiştir.

Bu noktada Atatürk, "Türk milletinin idaresinde ve korunmasında millî birlik, millî duygu, millî kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir" demektedir.¹⁶

Böylece Türk milleti yeni bir devlet kurma yolunda önemli bir adım atmış oluyordu. Bundan sonraki aşama Türk milletini temsil edecek Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulmasıydı.

Amasya Genelgesi'yle ilk olarak Sivas'ta millî bir kurul oluşturulmasına karar verildi. Atatürk bundan sonra Erzurum'a geçerek kongre toplama çalışmalarına başladı. Ordu müfettişliği görevinden alınarak İstanbul'a çağırılan Atatürk, görevinden istifa etti. Askerî yetkisi kalmamasına karşın kongreye başkan seçildi ve ilk olarak Erzurum Kongresi'nde milleti temsil etmek üzere Heyet-i Temsiliye adı verilen bir kurul oluşturuldu. Böylece TBMM'nin

¹⁵ A.g.e., s.59.

¹⁶ Cemal Kutay, *Atatürk Olmasaydı?*, İstanbul, Kazancı Yayınevi, 1993, s.81.

kurulması yolunda ilk adım atılmış oldu. Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlara göre; yabancı bir devletin himayesine girilmeyecek, Türk devletinin ekonomik bağımsızlığını engelleyen kapitülasyonlar kaldırılarak azınlıklara ayrıcalık tanınmayacak ve kayıtsız ve şartsız egemenlik sağlanacaktı. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar bölgeselmiş gibi görünse de millî bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca ülkenin bütünlüğü ve millî bağımsızlığın sağlanması için halka çağrı yapılmaktadır. Kongrenin diğer bir önemi de ilk olarak hükümet kurma yolunda ilerleme kaydedilmesidir. Bundan sonraki aşama Sivas Kongresi'dir. Burada alınan kararlar ile de millî devletin kurulması için yeni bir adım daha atılmış oluyordu. Böylece İstanbul hükümetinin başında bulunan Damat Ferit Paşanın otoritesi sarsılmış, buna karşılık Temsilciler Heyeti'nin başında bulunan Mustafa Kemal Paşanın gücü artmıştır. Bu hareket, İstanbul'daki İngiliz Amirali Robeck'e göre, bağımsız cumhuriyete doğru bir gidiştir.¹⁷

Sivas Kongresi'nde alınan kararlara göre Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren dernekler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak tek bir merkezde birleştirildi ve Heyet-i Temsiliye'ye de geçici bir hükümet kurma yetkisi verilerek başkanlığına Mustafa Kemal getirildi. Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da başlayacak olan hareketin yürütme gücünü de üzerine aldı. Böylece milleti temsil eden bir organ oluşturuluyordu. Bu ilk meclisin üyeleri tarafından Osmanlı Mebuslar Meclisi için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden seçilecek her ilden beş temsilcinin gönderilmesi kararı alınmıştır.

1919 yılında yapılan Osmanlı Mebuslar Meclisi seçimlerini büyük bir çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kazandı. Mecliste Müdafaa-i Hukuk grubunu oluşturanlar, Anadolu'daki hareketi destekliyorlardı. Anadolu'daki işgal altındaki bölgeler, Mebuslar Meclisi'ne temsilciler göndererek bu konudaki kararlılıklarını göstermişlerdi. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin 12 Ocak 1920'de yapılan toplantısında mebusların tek bir görüş içerisinde olmalarını sağlamak amacıyla "Felah-ı Vatan" grubunun oluşturulmasına karar verildi. Nitekim kısa bir sürede bu grubun meclis üyeleri üzerindeki birleştirici etkisi görüldü. 28 Ocak 1920'de yayınlanan Misak-ı Millî ile de yeni Türk devletinin sınırları belirtilerek bağımsız bir devlet kurma yolunda önemli bir adım daha atıldı. Böylece Erzurum ve Sivas

¹⁷ Suna Küli, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara 1983, s.135.

Kongrelerinde alınan kararlar da Mebuslar Meclisi tarafından dünyaya duyurulmuş oluyordu. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine, Osmanlı Mebuslar Meclisi son olarak 18 Mart 1920'de toplandı ve İstanbul'un işgali protesto edildi. 1876 yılında açılan Osmanlı Parlamentosu 5 Nisan 1920'de son kez kapatıldı. Meclisin kapatılmasıyla ortaya çıkan boşluk üzerine harekete geçen Ankara hükümeti, İstanbul'un işgali ile Osmanlı devletinin fiilen ortadan kalktuğunu belirterek yeni bir devlet kurmanın gerekli olduğunu duyurdu. Bu karara göre Ankara'da bir meclis oluşturulacaktı. Böylece TBMM'nin kurulması için önemli bir adım atılarak Müdafaa-i Hukuk grubunun ilk hedefi gerçekleştirilmiş oluyordu.¹⁸

b. TBMM'nin Kurulması:

İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmesiyle meclis dağılmış, bu durum devletin hakimiyetini sarsmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Anadolu'nun güvenli bir yerinde devleti ve milleti temsil yetkisine sahip yeni bir meclisin kurulmasına karar verdi. 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açıldı.

Atatürk mecliste yaptığı bir konuşmada; izlenecek siyasetlerinin, kendi gücümüze dayanarak varlığımızı korumak, milletin mutluluğu için çalışmak ve milleti gerçekleştirecek emeller peşinde koşturmamak olduğunu açıklamıştır. Ayrıca hükümet kurmanın gerekli olduğunu, hükümet başkanının padişahın vekili olarak görev yapmayacağını, meclisin milli egemenliği temsil ettiğini ve meclisin üzerinde herhangi bir gücün olmadığını, meclisin yasama ve yürütme yetkilerini üzerinde topladığını ve hükümet şeklinin nasıl olacağını açıklamıştır. Bu açıklamalardan; kurulacak olan yönetimin milli egemenliğe dayalı cumhuriyet olduğu anlaşılmaktadır.

Meclisin amacı, bir taraftan düşmana karşı kurtuluş savaşını gerçekleştirecek ülkenin bağımsızlığını sağlamak, diğer taraftan her türlü sömürgecilığe karşı çıkmaktır. Bu bakımdan ilk TBMM dönemi, birinci aşamada milli bütünlüğe karşı ve sınıf ayrıcılığına dayanan tüm görüş ve eylemleri engellemiştir.¹⁹

TBMM'nin açılmasıyla ilk olarak meclis hükümeti sistemi kuruldu ve milli egemenliğin temsili bir demokrasi sistemi ile kullanılmasına karar ve-

¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1981, s.93.

¹⁹ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul 1974, s.83.

rildi. Bu nedenle TBMM'nin kurulması, Türkiye'de cumhuriyet ve demokrasinin gerçekleştirilmesi için atılan önemli bir adımdır.²⁰

Yeni Türk devletinin ilk Anayasası 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Bu anayasa ile TBMM egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletinde olduğunu dünyaya ilan etmiştir.²¹

1921 Anayasa ile ilk olarak bir halk hükümeti kurma yolunda önemli bir adım daha atılmış oluyordu. Atatürk Kurtuluş Savaşı'nı halk hareketi olarak adlandırmaktadır. Bu mücadelenin sonunda saltanatın devam etmesi söz konusu olamazdı. Bunun yerine Atatürk'ün deyimıyla milli devlet kurulacaktı. Bunun için de halifeliğin kaldırılması gerekiyordu. Çünkü, bu yönetim şekli kurulmak istenen sisteme ters olup teokrasinin devam etmesi demektir. Egemenlik millete verilmek suretiyle siyasal hakimiyet de tek kişinin elinden alınarak milletin temsilcilerine verilecekti.

c. Saltanatın Kaldırılması:

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan fikir akımları arasında milliyetçilik yukarıda belirtildiği gibi geç ortaya çıkmıştır. Zaten milliyetçilik akımı Osmanlı ideolojisi ile de bağdaşmıyordu. Bu sebeple meşrutiyet dönemlerindeki anayasalarda da bu ilkeyi göremiyoruz. Çünkü meşrutiyet, özgürlüğü savunmakla birlikte egemenliğin halk ile hükümdar arasında kullanılmasını öngörmekteydi. Milli egemenlik ilkesine ilk olarak 1921 Anayasasında "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" şeklinde yer verildi. Saltanatın kaldırılmasında da bu ilkedен hareket edilmiştir.²²

Atatürk'ün milli egemenlik ilkesine önem vermesinin sebebi şöyle açıklanabilir:

Kurtuluş Savaşı'nı saltanat ve hilafete dayandırarak gerçekleştirmek mümkün değildi. Eğer kendi içinden çıkan bir gücün varlığına inandırılacak olursa, o zaman mücadeleyi kazanmak da kolay olacaktı. Milliyetçilik ilkesinin benimsenmesiyle ümmetçilikten uzaklaşılacaktı. Çünkü, ancak millet egemenliğine dayalı olarak kurulacak bir devlet o millete ait olacaktı.²³

²⁰ Tark Zafer Tunaya, a.g.e., s.208.

²¹ E.Behnan Şapolya, *Mustafa Kemal ve I.TBMM Tarihçesi*, Ankara 1969, s.55.

²² Tark Zafer Tunaya, a.g.e., s.294.

²³ Ahmet Mumcu, *Atatürkçülük'te Temel İlkeleri*, İstanbul 1981, s.106.

Bu sırada saltanatın ve hilafetin devam etmesi çelişki yaratmaktaydı. Mustafa Kemal, 31 Ekim 1922'de Osmanlıların Türk milleti üzerindeki egemenliğinin kaldırılmasının zorunlu olduğunu belirten bir konuşma yaptı ve 1 Kasım 1922'de mecliste yine bu konu üzerinde uzun bir açıklamada bulundu. Halifelik ile padişahlığın ayrılması ve egemenliğin sadece milletin temsilcisi olan TBMM'ne verilmesi gerektiğini anlattı. Bundan sonra yapılan oylama ile saltanat kaldırıldı.²⁴

Saltanatın kaldırılması, halkçı ve lâik bir cumhuriyetin gerçekleşmesi için önemli bir adımdır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda millî egemenlik ilkesi belirtilmiş, ancak bir cumhuriyet anayasası oluşturulmamıştır. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten birinci TBMM'nin 1 Nisan 1923'te kendisini dağıtması ve seçimlere gidilmesinden sonra, Atatürk'ün kurduğu Halk Fırkası seçimleri kazanmıştır.

İkinci TBMM 11 Ağustos 1923'te toplandı. Bu sırada şeriatçılar İslam anayasasını oluşturmak istiyorlardı. Atatürk'ün amacı ise, cumhuriyet anayasasını meydana getirmektir. Bunun için de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapmak suretiyle Türkiye devletinin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu belirtilmiştir.²⁵

d. Halifelik Kaldırılması:

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Atatürk, halifelik sorunuyla uğraşmak zorunda kaldı. Bu sırada halife taraftarları, halifenin, dünyadaki bütün Müslümanların temsilcisi olmasını istiyorlardı ve hilafet makamıyla millî egemenlik ilkesinin birlikte yürütebileceği, bunun için de cumhuriyete gerek olmadığı düşüncesindeydiler. Buna karşı Atatürk, bu düşüncelerin bir hayal ürünü olduğunu ve gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, bizim artık dünya üzerindeki yerimizi belirlememiz gerektiğini, aksi takdirde milletin yeni felaketlere sürükleneceğini, Cumhuriyet yönetiminin halifelik müessesesiyle bağdaşmayacağını ve birlikte yürütülemeyeceğini kesin bir kararlılıkla belirtmiştir.²⁶

3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırıldı. Böylece yeni Türk devleti, Cumhuriyet yolunda yeni bir adım atarken halifelik Müslümanlar üzerinde birleştirici bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmış oluyordu. Dinin siyaset üze-

²⁴ M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.2, s.505.

²⁵ Suna Kili, *Türk Anayasaları*, İstanbul 1982, s.40.

²⁶ M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.2, s.606.

rindeki etkisinin kaldırılmasıyla Türk devletü lâiklik alanında önemli bir gelişme kaydetmiştir. Halifelüğün kaldırılmasının, siyasi bakımdan olduğu kadar tarihi ve kültürel bakımlardan da büyük önemi vardır.²⁷

Atatürk, lâiklik temelinde çağdaş bir milletin yaratılması sürecinde, halifelüğün kaldırılmasıyla ilgili olarak 4 Mart 1924'te İstanbul gazetelerine (Tanin, Vakit, Tevhid-i Efkâr) verdiği demeçte şunları belirtiyordu: "Son günlerde Meclis tarafından kabul edilen kararlar, milletçe de gerçekleşmesi istenilen konulardır. Gerçek kurtuluşa ulaşmaya karar vermiş milletten de, başka türlü bir eğilim beklenemezdi. Bu karar millet ve ülke için çok hayırlıdır ve kısa sürede bütün iyilikler belirecek, geçmişte yapılan hatalar bu suretle giderilecektir."

Ayrıca 1924 Anayasası da millî devlet kurmak için girilen mücadelenin sonunda kazanılan Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamının önemli bir basamağını oluşturmaktadır.

Atatürk, kurduğu lâik ve çağdaş yeni Türk devletinin kurumsal temeller üzerinde işlemeden yanaydı. Kurduğu yeni devletin, Osmanlı devletindeki gibi kendi şahsıyla özdeşleştirilmesi olasılığına karşı, şu uyarıyı yapmak gereğini duyuyordu:

"Efendiler! Size şunu söyleyeyim ki, inkılâpçı Türkiye Cumhuriyeti'ni benim şahsımla var zannedenler çok aldanıyorlar. Türkiye Cumhuriyeti; her manası ile büyük Türk milletinin öz ve aziz malıdır. Kıymetli evlatlarının elinde daima yükselecek, ebediyen yaşayacaktır."²⁸

5. ATATÜRK'ÜN MİLLET DÜŞÜNCESİNİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK KÜLTÜREL VE BİLİMSEL ÇABALARI

Milliyetçilik, birbirine yeterli ölçüde yakın kişilerden kurulu bir topluluğun, aynı siyasal kimlik altına girmeleridir. Bu süreç, tarihsel dönemlere ve milliyetçiliğin geliştiği toplumların sosyo-ekonomik durumlarına göre değişmektedir. Ancak, her ne koşulda olursa olsun, milliyetçilik biyolojik köken gerektirmeyen, siyasal kökene dayanan ve millet ile devlet arasında bir kimliğin oluşmasına hizmet eden bir düşüncedir. Milliyetçilik, ırk, din ya da etnik kökene dayanarak bir toprak parçası üzerinde "yaşam hakkı" anlayışına

²⁷ Ayferi Göze, *İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul 1985, s.429.

²⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, İstanbul, Turhan Yayinevi, 1984, s.61.

da dönüşebilir. Atatürk, milliyetçiliğin bu şekilde bir dönüşüme uğramasına karşıdır.²⁹

O, lâik ve modern bir milli devletin gereği olarak, kurumsal temeller oluşturmak kadar, kültürel temellere de önem veriyordu. Atatürk, oluşmasını arzuladığı milli bilincin hangi esaslara dayanması gerektiğini şu şekilde açıklıyordu:

"Ortak milli fikrin, ahlakın, duygunun, heyecanın, hatıra ve geleneklerin kişilerde meydana gelmesini ve kökleşmesini sağlayan ortak geçmişin, birlikte yapılmış tarihin, vicdanları ve zihinleri doğrudan doğruya birleştiren ortak dilin milletlerin meydana gelmesinde en önemli etkenler olduğunu ... kaydettikten sonra, millet hakkında, ikinci derece unsurları dikkate almaya-arak, mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tanım ele alalım.

(a) Zengin bir hauralar mirasına sahip bulunan,

(b) Beraber yaşamak konusunda ortak arzu ve istekte samimi olan,

(c) Sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam etmek hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen topluma millet adı verilir.

Bu tanım incelenirse, bir milleti oluşturan insanların ilişkilerindeki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle, insancıl duyguya gösterilen saygı kendiliğinden anlaşılır. Gerçekte geçmişten kalan ortak zafer ve ümitsizlik mirası, gelecekte gerçekleştirilecek aynı program, beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak, bunları elbette bugünün medenî zihniyetinde diğer her türlü şartların üstünde anlam ve kapsam kazanır."³⁰

Atatürk, yukarıda tanımladığı milli bilincin, bilimsel araştırma ve verilere dayanması için iki kurumun kurulmasını gerekli görüyordu. Atatürk'ün kurulmasına katkıda bulunduğu Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu bu alanda önemli bir eksikliği gideriyordu. Tarih ve dil alanında araştırmalar yapacak olan bu iki kurum, milli bilincin gerçekçi olmayan bazı hayaller ve hurafeler yerine, bilimsel doğrultuda oluşmasına katkıda bulunacaklardı.

²⁹ Beril Dedeoğlu, "Uluslararası Sistemde Bütünleşme ve Ayrışma", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s.92.

³⁰ *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*, T.C.Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1984, s.47.

6. SONUÇ

Fransız İhtilâli'ni ve batılı düşünce akımlarını çok iyi değerlendiren Atatürk; dinsel temellere dayalı kişi egemenliği yerine, millî egemenliği ve millî devleti savunur. Millî egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurma yolundaki düşünceler doğrultusundaki çabalardan sonra TBMM'nin kurulması ve 1921 Anayasası önemli gelişmelerdir. Bir halk hareketi şeklindeki Kurtuluş Savaşı ile düşmanın yenilmesinden sonra milliyetçilik düşüncesine dayanılarak saltanat kaldırılır ve zor koşullardaki doğru mücadeleler ile cumhuriyet ilan edilir. Cumhuriyetin ilanından sonra mevcut durumun yarattığı çelişkiler sonucu halifelik kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü ile cumhuriyet doğrultusunda, yönetim kökleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte demokrasi yolunda sağlanan ilerlemeler, çok parti ile desteklenmek istenmişse de koşulların elverişsizliği bunu ertelemeyi gerektirmiştir. Cumhuriyetle istenen sonuçlara ulaşılabilmesi açısından, toplumsal alanda sağlanan yenilikler, o günün koşulları içinde çok ileri nitelikler taşımaktadırlar.

Atatürk'ün cumhuriyet anlayışı, farklı cumhuriyet tanımları içinde, bugün bile adı cumhuriyet olan bazı devlet biçimleri ile karşılaştırıldığında; tüm çağdaş özellikleri taşımaktadır. Halk egemenliği, tam bağımsızlık, millî bütünlük, çağdaşlaşma, lâiklik, barışçılık ilkelerine dayalı bu cumhuriyetin nitelikleri halk egemenliğine, özgürlüğe dayanmayan cumhuriyetlerden çok daha üstün, zamanın koşullarına göre çok daha demokratiktir, lâiktir; halifeli, şeriatçı bir devlet düzenini özleyemez. Müslüman Türk milliyetçiliği gibi tutarsız birleşimlere karşıdır. Ümmet düzeninin millî benliği baskı altında tutup gelişmesini önlediğini bilir.

Atatürk ümmet ve millet konusunda şunları söylüyordu; "Din birliğinin de bir millet teşkilinde müessir olduğunu söyleyenler vardır. Fakat bizim gözümüzün önündeki Türk milleti tablosunda bunun aksini görmekteyiz. Türkler, Arapların dinini kabul etmeden önce de büyük bir millettir. Arap dinini kabul ettikten sonra, bu din ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de Mısırlıların vesairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine hiçbir tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin millî bağlarını gevşetti; millî hislerini, millî heyecanını uyuşturdu. Bu pek doğal idi. Muhammed'in kurduğu dinin gayesi, bütün milliyetlerin üstünde egemen bir Arap milliyeti siyasetine ulaşıyordu. Bu Arap fikri, ümmet kelimesi ile ifade olundu."³¹

³¹Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.327-328.

Atatürk, mikro milliyetçiliğin panzehiri olacak şekilde, "Ne mutlu Türküm diyene" sözüyle Fransız milliyetçilik tanımının "ben Fransızım diyen Fransızdır" ilkesini benimseyerek duygu ve hisse dayalı "iradî milliyetçilik" ilkesini, Türk milliyetçiliğinin esası kabul ediyordur. Alman milliyetçilik ilkesini oluşturan Alman'dan doğma, ırktan olma tanımını red etmiştir.³²

Bugünkü dünya koşullarında, parçalayıcı milliyetçilik olarak adlandırılan mikro milliyetçiliğin, içinde bulunduğumuz Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu coğrafyasında etkili hale gelmesi, Atatürk milliyetçiliğinin önemini ve yararını bir kere daha ortaya koymuştur. Mikro milliyetçilik diye adlandırılan olgu; toplumsal yapıyı oluşturan insanları, sadece etnik boyutu dikkate alarak "ben" ve "öteki" şeklinde kategorik bir ayrıma tabi tutar. Toplumsal yaşamda, benzerlik ve ortak paydaların vurgulanması ya da öne çıkarılması yerine, farklılıkların altı çizilmektedir. "Ben" in aşırı derecede yüceltildiği, "öteki" ne ise her türlü olumsuz değerlerin yüklendiği mikro milliyetçi mantığın egemen olduğu bir toplumsal yaşamda, uzlaşma ve iç barışın oluşturulması ya da korunması olanaksız hale gelmektedir. Mikro milliyetçilik, farklılıklara aşırı derecede vurguda bulunmak suretiyle, milli devletin oluşturmak istediği toplumsal bütünlüğü sarsıntıya uğratmakta, diyalog ve uzlaşmanın olmadığı, çatışmanın esas olduğu etnik cemaatler cehennemini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, benzerlik ve ortak paydaların öne çıkarılması esasına dayalı Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, ülkemizde iç barışın korunması için olduğu kadar bölgemizde de barışın korunması açısından, üzerinde tüzlikle durulması ve korunması gereken bir anlayıştır.

³² Ergün Aybars, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batı'nın Etkisi", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (Yayına Haz: Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s.163.